

Ka metafizici bitka

Rusmir Šadić

Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli

Sažetak

Termin ‘metafizika bitka’ u predmetnom radu cilja na eksplicaciju onog obrata unutar islamske filozofije koji se ima zahvaliti Mulla Sadraovu razvijanju ideje transcendentne filozofije (*ḥikmāmuta’āliyya*) u kojoj *teorija o bitku* zauzima središnju poziciju. Naime, Širazi će uspostavljajući jasnu diferencijaciju između *pojma* i *zbilje* bitka ustvrditi kako bitak – kao temelj svih stvari – jeste ono po čemu jeste sve što jeste, te da ukupna zbilja nije drugo doli gradacija onog bitka koji u osnovi jeste jedan i nedjeljiv. Interpretaciju takve filozofske pozicije autor će ponuditi na temelju analize sadržaja središnjih dijelova *Kitâb al-mašâ’ira* kao djela u kome je sintetizirana ukupna egzistencijalna ontologija filozofa iz Širaza.

Ključne riječi: metafizika bitka, ontologija, zbilja, gradacija, transcendentna filozofija.

Ime Mulla Šadra Širazija ukazuje na najznačajnijeg mislioca safavidskog perioda i sami vrhunac kasne islamske filozofije. Njegova misao označava radikalni okret od metafizike biti ka metafizici bitka, što će imati značajne posljedice na njegovu ukupnu filozofsko-teozofsku misao.

Mulla Šadr¹ se bavi klasičnim filozofskim pitanjima, ali daje i originalni doprinos muslimanskoj filozofskoj misli, uvodeći određene pojmove i interpretacije koje se drugdje nisu mogle pronaći. Bio je dobro upoznat sa ukupnom intelektualnom tradicijom islama, osobito sa klasičnom islamskom filozofijom i mističnom tradicijom islama.

Riječ je o posljednjem velikom predstavniku islamske filozofije, ili kako tvrdi Seyyed Hossein Nasr, o “najpotpunijem i najveličanstvenijem izrazu poslaničke filozofije u islamu.”² Njegova filozofska misao, iskazana u gotovo pedeset djela različitog obima,³ nije peripatetička *falsafa*, nego *hikma*, a to znači filozofija u tradicionalnom smislu, koja uvažava različite izvore muslimanskog mišljenja, a prije svega gnostičko iskustvo kao neposredan “uvid” u zbilju, epistemološki jednako vrijedan kao i onaj umstveni.⁴

¹ Šadr al-Din Širazi, poznatiji kao Mulla Šadr, rođen je 1571. godine u Shirazu, što je godina koju navodi Henry Corbin u svom Uvodu u *Kitab al-Masha'ir*, referirajući se na izračun Allamah Tabatabajija. Njegov život se može analizirati kroz tri faze; odlazak u Isfahan i proces formalnog obrazovanja, zatim povlačenje u osamu u selu Qahak, nadomak grada Qom, te konačno povratak u rodni Shiraz i prihvatanje uloge voditelja i predavača na novootvorenoj školi. Više o njegovom životu vidi Henry Corbin, *Islam u Iranu*, Bemust, Sarajevo, 2000.; John Cooper, ‘Mulla Sadra’, *Routledge Encyclopaedia of Philosophy* 6: 595–9; Seyyed Hossein Nasr, ‘Mulla Sadra: his teachings’, u S. H. Nasr and O. Leaman (eds), *History of Islamic Philosophy* (London 1996), I, 643–62.

² Seyyed Hossein Nasr, *Islamic Philosophy from Its Origin to the Present*, SUNY Press, 2006., str. 268.

³ Istraživači se razilaze glede broja Mulla Šadraovih radova. Naime, Henry Corbin bilježi da je Širazi napisao preko četrdeset naslova iz područja filozofije i religije, dok Seyyed Hossein Nasr navodi popis od četrdeset šest radova čije autorstvo pripisuje filozofu iz Širaza, uz dodatak od šest radova za koje nije siguran kome uistinu pripadaju. Najznačajniji su sljedeći naslovi: *Al-hikmat al-muta'aliyali fi'l-asfar al-'aqliyyat al-arba'ah* (*The Transcendent Theosophy concerning the Four Intellectual Journeys of the Soul*); *Al-hikmat al-'arshiyah* (*The Book of Theosophy descending from the Divine Throne*); *Al-Mabda' wa'l-ma'ad* (*The Book of the Origin and Return*); *Mafatih al-ghayb* (*Keys to the Invisible World*); *Kitab al-Masha'ir* (*The Book of Metaphysical Penetrations*); *Shawahid al-rububiyyah fil-manahij al-sulukiyyah* (*Divine Witnesses concerning the Paths of Spiritual Realization*). Detaljnije vidi: Seyyed Hossein Nasr; *Sadr al-Din Shirazi and His Transcendent Theosophy*, Institute for Humanistic and Cultural Studies, Tehran, 1997.; Ibrahim Kalin, *An Annotated Bibliography of the Works of Sadr al-Din al-Shirazi (Mulla Sadra) with a Brief Account of His Life*, Islamic Studies vol. 42, No. 1. (Proljeće, 2003), str. 21–62; Sajjad Rizvi, *Mulla Sadra Shirazi: His Life and Works and the Sources for Safavid Philosophy*, Oxford University Press, 2007.

⁴ Pojam kojim se imenuje Mulla Sadraova filozofija je *hikma muta'aliyyah* (*transcen-*

Mulla Šadraov intelektualni opus jedan je od najbogatijih i najplodnijih filozofskih sistema unutar cijele povijesti islamske filozofije, koji nudi interpretacije brojnih problema iz područja ontologije, epistemologije, psihologije, filozofije prirode, teologije, eshatologije.

Mulla Šadr je bio svjestan kako je nužno iznova promisliti ukupno filozofsko naslijeđe nastalo unutar muslimanske misleće tradicije, što ga je vodilo propitivanju određenih zaključaka do kojih su dolazili njegovi prethodnici, ali i uključivanju elemenata određenih teozofskih učenja, koje prije njega nisu viđene integralnim dijelom filozofske tradicije islama.

Radikalno propitivanje jednih i sintetiziranje drugih filozofskih gledišta rezultat je nesumnjivo najznačajnijeg filozofskog angažmana unutar kasnije islamske filozofije, koji će biti označen kao “revolucija” ili “renesansa” islamske filozofije. Prema mišljenju Cristiana Jambeta Mulla Šadr Širazi ne samo da je reafirmirao islamsku filozofiju i učinio je ishodištem za kasniji razvoj ukupnog teološkog mišljenja na području Irana pa i šire, nego je istovremeno svojim intelektualnim opusom “upotunio konstitutivnu ontologiju islama”, budući je istu mislio u njenoj sustavnoj čistoti, te na način jasnog određenja problema i pobijanja rezultata filozofskih istraživanja koje su ponudili njegovi prethodnici.⁵

U samom središtu Mulla Šadraovog filozofskog interesa nalaze se fundamentalni ontološki problemi, prije svega problem bitka (*wujud*), zatim pitanje kviditeta (*mahiyyah*), prvotnosti (*asalah*), strukture zbilje i njene gradacije (*taškik*), transcendentnog jedinstva bitka (*waḥdah al-wujud*), te implikacija tih interpretacija na polje teologije. Sažeta analiza Mulla Sadraovih stavova u kontekstu predmetnih pitanja bit će provedena na temelju sadržaja *Kitab al-mašā'ira*, odnosno mogli bismo kazati da tekst koji slijedi predstavlja stanovitu eksplikaciju glavnih tema izloženih u jednom od najznačajnijih i najčitanijih djela filozofa iz Širaza.

---

dentna filozofija). Prvi autor koji se referira na Širazijevu filozofiju koristeći taj termin, a koji pod tim misli na *filozofsku* školu, bio je njegov poznati učenik Abd al-Razzaq Lahiji. Premda je ovaj termin ranije korišten od strane Dawuda Qaysarija i Qutb al-Din Širazija, a koji su željeli ukazati na specifičnost spoznaje do koje dospijevaju gnostici (*urafa'*), niko prije Lahijija i drugih Mulla Sadraovih učenika nije koristio ovaj termin da bi ukazao na neku filozofsku školu ili novu filozofsku perspektivu.

⁵ Christian Jamber, *The act of being, The Philosophy of Revelation in Mulla Sadra*, Zoone Books, New York, 2006., str. 23.

Takav status *Kitab al-Mašâ'ira* u značajnoj mjeri se odnosi na činjenicu da je riječ o djelu koje predstavlja sažetak njegove ontologije i teologije, uz naznačavanje i nekih podtema iz područja epistemologije. Fundamentalni pojam u *Kitab al-Mašâ'iru* – a što je istovremeno i kamen temeljac njegove ukupne filozofije – jeste pojam *bitka* (*wujud*). Koncept *bitka* je ono što u Širazijevoj filozofsko-teološkoj teoriji stoji u osnovi svakog drugog koncepta. Kako Ibrahim Kalin u predgovoru prijevoda *Maša'ra* na engleski jezik ističe, Mulla Šadra čak i kada govori o znanju, definira ga kao “modalitet *bitka*” (*naḥw al-wujud*), kada govori o svijetu stvorenog on ga opisuje kao manifestaciju sveuključujuće *zbilje bitka*, te kada analizira Božija imena i attribute, ponovo se referira na *bitak*.⁶ Konačno, iako su se mnogi muslimanski filozofi prije Mulla Šadra bavili pitanjem *bitka*, nema sumnje kako je on u tom angažmanu bio najustrajniji, te pitanje *bitka* učinio ishodišnom tačkom za interpretaciju svih drugih filozofsko-teozofskih i teoloških problema.

U dijelu posvećenom ontologiji, Šadr nudi ekstenzivnu analizu *wujuda*, njegovih modaliteta, te način generiranja svijeta mnoštva iz *bitka* koji je jedan i nesložen. I dok naš filozof koristi *bitak* kao glavni referentni okvir za sve filozofske probleme, on *bitak* ne analizira kao jednu od tema filozofije, nego kao fundamentalni, sveobuhvatni princip ili *zbilju* koja sve zasvodi. Stoga ne iznenađuje da Šadra dvije trećine *Mašâ'ira* posvećuje analizi i interpretaciji *bitka*.

Kada je riječ o terminologiji koju koriste muslimanski filozofi općenito, a u našem slučaju su to određeni tehnički termini u *Kitab al-Mašâ'iru*, postoji problem jednoznačnog prevođenja sa arapskog na druge jezike. Neki od tih termina, usljed nedostatka adekvatnog pojma kojim bi se preveli, zahtijevaju svojevrsnu deskripciju ili kombiniranje određenih pojmova kako bi se došlo do najbližeg određenja.

U tom kontekstu, Seyyed Hossein Nasr ukazuje na “problematičnost” prevođenja i samog termina *wujud*, za koji ne postoji jedinstven ekvivalent u engleskom jeziku, a imajući u vidu inačice koje slijede jednako važi i za naš jezik. *Wujud* istovremeno označava *Bitak*, *bivstvovanje*, *Egzistenciju* i *egzistenciju*, od kojih svaki pojam ima specifično

⁶ Vidi; Mulla Sadr, *The Book of Metaphysical Penetrations*, (predgovor Ibrahim Kalin xvii-xli), Brigham Young University Press, Provo, Utah, 2014. Prijevod ovog kritičkog izdanja *Maša'ira* na hrvatski jezik ponudio je prof. Daniel Bučan; Mulla Sadr, *Knjiga osvješćenja i Eliksir gnostika*, Demetra, Zagreb, 2018.

značenje u kontekstu islamske metafizike. Pojam *Bitak* referira na Apsolutni ili Nužni Bitak (*wajib al-wujud*). Također, odgovara pojmu *bivstvovanje*, što je univerzalni pojam koji obuhvata sve razine zbilje, odnosno razinu stvorenja ali i razinu samog Nužnog Bitka. Nadalje, *wujud* može označavati *Egzistenciju* (pisano velikim slovom), što cilja na prvu emanaciju ili izlivanje iz Apsolutnog Bitka, odnosno na ono što se u kasnijoj islamskoj filozofiji naziva “najsvetije izlivanje” (*al-fayḍ al-aqdas*). I na kraju, *wujud* ukazuje i na *egzistenciju* (malim slovom), što je oznaka za zbilju svih stvari osim Nužnog Bitka, ali i na ono što stoji nasuprot pojma esencija ili kviditet (*mahiyyah*).⁷ Konačno, preostaje da se prilikom prevođenja ovog ali i drugih termina obrati pozornost na različite modifikatore i važeći kontekst, kako bi se odabrala najadekvatnija inačica unutar drugog jezika.

Termin koji također zaslužuje našu pažnju a koji Mulla Sadra odabire za naslov djela o čijem sadržaju govorimo jeste *mašâ'ir* (pl. od *mašâr*). Riječ je izvedena iz korijena š-'-r što znači *osjetiti, spoznati, postati svjestan nečega*, ili kako dodatno sugerira Ibrahim Kalin, termin *mašâr* je moguće razumjeti i prevesti kao *ma'lam*, što bi upućivalo na “mjesto gdje je nešto spoznato”, a što bi trebalo biti u vezi sa samim “mjestom gdje je određeni vjerski obred izvršen”. To po njegovu mišljenju sugerira na mjesto koje muslimanski hodočasnici posjećuju prilikom obreda *hajja*, pri čemu svaki korak načinjen u jednom od obrednih kruženja (*tawâf*) simbolizira dosezanje nove razine samosvijesti i osvjedočenja (*mušâhada*), a što bi posljedično ukazivalo na “zaposjedanje” nove razine bitka, budući je prema filozofu iz Širaza znanje samo jedan od modaliteta bitka (*naḥw al-wujûd*). Konačno, riječ je o spoznajnom uspinjanju i prispjivanju na višu ontološku razinu a što omogućava ostvarenje uvida u samu zbilju realiteta. Upravo će to biti razlog Mulla Sadraovog obabira tog termina za sam naslov djela, koga inače Henry Corbin prevodi kao *Le livre des penetrations metaphysiques* (*Knjiga o metafizičkim prosezanjima*), dok se Daniel Bučan odlučuje ostati bliže izvorniku, te naslov prevodi kao *Knjiga osvješćenja*⁸, pri čemu oba

⁷ Seyyed Hossein Nasr, *Islamska filozofija – od postanka do danas*, Centar za kulturu i edukaciju “Logos”, Tuzla, 2018.

⁸ Na ovom mjestu držim osobito važnim ukazati na impresivan i gotovo nestvaran, prije svega prevodilački a potom i autorski, angažman Daniela Bučana koji je ostvario unutar područja klasične islamske filozofije. Riječ je o prijevodu sljedećih djela; *Nesuvislost nesuvislosti* (*Tahafut al-tahafut*) i *Knjiga prosudbene rasprave* (*Fasl al-maqal*) od

prijevoda sugeriraju gledanje na Mulla Sadraov tekst kao na *sredstvo* posredstvom koga je moguće postići “filozofsko-gnostičko otrežnjenje”. Na kraju uvoda, ili tačnije u četvrtom paragrafu *Kitâb al-mashâ'ira* sam Mulla Sadra objašnjava razlog odabira ovog termina za naslov svog djela: “Napisao sam raspravu koja uključuje uvod i dvije postaje, što sadrže *osvješćenja* (*mašâ'ir*). Nazvao sam je tako zbog poklapanja skritog i vidljivog, očitog i zakrivenog.”

* * *

Za razliku od peripatetičkih filozofa koji su usvojili Aristotelovo određenje metafizike kao discipline koja za predmet izučavanja ima “biće kao biće”, Mulla Šadra Širazi je načinio stvarni kopernikanski obrat, ustvrdivši kako fundamentalni problem metafizike nije biće / egzistent (*mawjûd*), nego sam bitak (*wujûd*). Time će Mulla Šadr tri stoljeća prije Martina Heideggera, najznačajnijeg zapadnog filozofa dvadesetog stoljeća, podsjetiti na razliku između bića i bitka, te metafiziku vratiti njenom glavnom pitanju. Gnostičko iskustvo bitka, o čemu Širazi svjedoči u svojim djelima, vodilo ga je ‘viđenju’ koje ukupnu Zbilju ‘čita’ kao akt bitka a ne kao mnoštvo egzistenata koji autonomno postoje.⁹

Naglašavajući u uvodnom dijelu *Kitab al-mašâ'ira* kako je sav bitak – unatoč različitosti vrsta i pojedinačnosti kviditeta – u osnovi nedjeljiva supstanca koja posjeduje jednosopstvo (*jawhar wâhid*), filozof iz Širaza eksplicitno naznačava da spoznaje koje iznosi nemaju svoje porijeklo u teološkim raspravama, naslijeđenim učenjima niti sofističkim opsjenama, nego je riječ o plodovima duboke kontemplacije i otkrovenja, koja s obzirom na svoj karakter – smatra Mulla Šadra – ne ostavlja prostor za sumnju i svjedoči podudarnost otkrivenog i skritog.

Averroesa, *Nesuvislost filozofa* (*Tahafut al-falasifah*) od Al-Gazalija, zatim tri djela od Ibn Sinaa i to *Knjiga naputaka i opasaka* (*Kitab al-išarat wa al-tanbihat*), *Metafizika I-II* (*Kitab al-Šifa*) i *Knjiga o duši* (*Kitab al-nafs*), Farabijevo djelo *Knjiga o slovima* (*Kitab al-huruf*) i *Uzorita država* (*Madina al-fadila*), Ibn Bajjine poslanice, Majmonidovo djelo *Vodič za one što dvoje*, te posljednji prevodilački uradak *Knjiga osvješćenja* i *Eliksir gnostika* od Mulla Sadra Širazija. Od autorskih djela ističem *Kako je filozofija govorila arapski* (2009), te djelo *Ogledanje* (2017) što predstavlja zbirku njegovih radova o različitim pitanjima iz klasične islamske filozofije.

⁹ Seyyed Hossein Nasr, “Mulla Sadra: his teachings” u Seyyed Hossein Nasr & Oliver Leaman (ed.), *History of Islamic Philosophy*, Routledge, London – New York, 1996.

Imajući u vidu takvo uvodno postuliranje epistemoloških ishodišta, te i kasnije uvođenje neposrednog intuitivnog iskustva kao temeljne spoznajne kategorije, zasigurno ne bismo pogriješili ukoliko bismo u takvom pristupu vidjeli dominantan utjecaj ekberijanske sufijske škole,¹⁰ koja je za razliku od nekih drugih autoriteta bliskih Mulla Šadrau, otkriveno znanje (*kašf*) i kontemplaciju (*mušâhada*) postavila kao kamen temeljac ukupnog nauka.

¹⁰ Mulla Šadr Širazi se na velikom broju mjesta u svojim djelima poziva na Ibn Arebija kao učitelja iz područja gnoze i autoriteta koji je ozbiljio istinu (*muhaqqiq*), dok je pozivanje na Ibn Sinaa u kontekstu diskurzivnog mišljenja i peripatetičke filozofije koja je imala presudan značaj u njegovu formativnom periodu. Pokušaj uspostavljanja kompromisa ili pomirenja između filozofije i misticizma koje je na sceni u Mulla Sadraovom intelektualnom angažmanu, neki istraživači upravo vide kao nastojanje da se načini sinteza između Ibn Arebijevog “racionalizirajućeg misticizma” i Ibn Sinaovog peripatetičkog filozofskog mišljenja. Ipak, presudan utjecaj Ibn Arebijeva mišljenja očituje se unutar brojnih teorija koje nalazimo u Širazijevom filozofskom opusu. Naime, teorija da egzistenti ne bivaju po sebi, nego da egzistiraju posredstvom Apolutnog Bitka čija su manifestacija ili samo jedan od Njegovih odraza (*‘anha al-wujud*), izravni je utjecaj Ibn Arebijeva učenja o transcendentnom jedinstvu bitka. Nadalje, budući da postojanje egzistenata nije zbiljsko, te da samo predstavljaju različita očitovanja iste Zbilje odnosno Nužne Egzistencije – kako nerijetko ističe Ibn Arebi, bit će dobra osnova za Mulla Sadraovu preinaku takvog teozofskog stajališta u filozofsku ideju koju prepoznamo pod pojmom ontološkog prvenstva egzistencije (*asâlah al-wujûd*). Također, ideja o savršenom čovjeku (*insân al-kamil*), duhovnoj moći (*walâyat*), neprekinutom stvaranju (*al-halq al-jadid*), koje imaju veliki značaj u kontekstu Ibn Arebijeve gnostičke teorije, preuzete su u opći okvir Mulla Sadraove transcendentne filozofije. Važno je napomenuti da je Mulla Sadra posegnuo i za izmjenama prilikom preuzimanja određenih ekberijanskih teorija. Jedan takav primjer je i teorija o *walayatu* koju Širazi preuzima uvažavajući Ibn Arebijev opći mistični okvir rečene teorije ali u konačnici odstupa od izvornih zaključnih interpretacija koje ne sukladiraju sa šiitskim konceptom *walayata*. Konačno, Mulla Sadraovo prihvatanje legitimiteta nediskurzivnih oblika spoznaje na tragu je općih epistemoloških principa iznesenih u *Fusus* i *Futuhatu*, koji unutarnje otkrovenje (*mukašafa*) i intuitivno iskustvo (*dawq*), ne samo da uvažavaju nego i privilegiraju u odnosu na druge oblike spoznaje. Također, govoreći o umskoj egzistenciji (*al-wujud al-dihni*), Mulla Sadra citira navode iz *Fusus al-hikama* (moguće provjeriti u *Asfaru*, vol. I, str. 266–267), kao što je slučaj i prilikom pisanja o životu poslije smrti, što se nalazi u posljednjem dijelu *Asfara*, a pri čemu koristi duge navode iz Ibn Arebijevog *Futuhata*. Za više detalja o utjecaju ekberijanske misli na Mulla Sadraovu filozofiju vidi: Omid Safi, “Mulla Sadra and the Synthesis of Persian Poetry into an Akbarian Metaphysical Framework” u Ali Naqi Baqershahi-Roya Khoii (ed.), *Mulla Sadra, Religion and Gnosis*, The Papers Presented at the World Congress on Mulla Sadra (Maj, 1999., Tehran); Sajjad Rizvi, “Mysticism and Philosophy: Ibn Arabi and Mulla Sadra”, u Taylor RC, Adamson P (ed.), *The Cambridge Companion to Arabic Philosophy*, Cambridge University Press, 2005.

Problemizirajući pojam bitka, njegove vidove i pripadajuću jestinu (*anniyya*), u uvodu *Masha'ira* Mulla Sadra objašnjava kako bitak ne potrebuje određenja, budući je “jestnost bitka od svega najočitija kao prisutnost i otkrivenost, a njegovo štoštvo najteže je zamisliti i do kraja sagledati.”¹¹

I upravo u tom svojstvu krajnje ‘očitosti’ i ‘prisutnosti’, Mulla Šadra poput nekih drugih filozofa, nalazi dovoljan argument kako bitak uopće nije potrebno određivati. Sve što jeste, jeste po njemu, i sve što se pojavljuje pojavljuje se po njemu. Budući je određenje moguće načiniti po definiciji (*hadd*) ili po opisu (*rasm*), bitak izmiče takovrsnim putevima pojmovnog ukroćenja, jer niti ima roda ili vrste, te nije moguće pronaći, ništa općenitije posredstvom čega bi bitak mogao biti opisan (jer takvo što i ne postoji).

Ukazujući na niz filozofskih problema koji su po prvi put u povijesti islamske filozofije uvedeni kao predmet analize, Gholam Reza Awani ističe kako je pitanje distinkcije između *pojma* i *zbilje* bitka jedno od takvih koje je svoju iscrpnu analizu po prvi put u povijesti muslimanskog mišljenja dobilo prije svega u Širazijevu magnum opusu *Asfâr*, a potom i u njegova dva druga djela iz oblasti ontologije, *Šawâhid al-rubûbiyyah* i *Kitâb al-mašâ'ir*.¹² Iskaz kako je bitak nešto krajnje jasno i očigledno odnosi se na njegov *pojam*, a nikako na njegovu *zbilju*. Nemogućnost spoznaje i umskog uvida u *zbilju* bitka, ima se zahvaliti činjenici, kako je naprijed naznačeno, da on ne pripada niti jednom rodu ili vrsti, te izmiče svakom mogućem pokušaju definiranja (*hadd*).¹³

Uvodeći pojam ‘sveobuhvatnog/sti’ (šumul) među temeljne odlike *zbilje* bitka, Mulla Sadra upozorava na moguće pogrešne puteve

¹¹ Mulla Sadr, *Kitab al-masha'ir*, 64.

¹² Za razliku od Mulla Sadraa koji je ukazao na distinkciju između pojma i zbilje *bitka*, njegovim prethodnicima, Al-Farabiju i Ibn Sinau, pripada povijesni značaj glede uspostavljanja razlike između *bitka* i *biti*, te zbog upućivanja na bitak onog što je *po sebi kontingentno* i bitak onog što je *po sebi nužno*, što je bio važan korak ka pokušaju rješenja pitanja stvorenosti svijeta. I dok se bitak kontingentnog bića razlikuje od svoje biti, bitak i bit onog što je nužno po sebi istovjetni su jedno drugome. Kontingentno biće postaje biće tek kada njegovoj biti biva pridodat bitak. Zato će Bog kao krajnji Uzrok za Ibn Sinaa biti *podaritelj bitka* a ne *podaritelj kretanja*, kako je Aristotel vidio Nepokrenutog Pokretača.

¹³ Awwani, Gholam Reza, “The Concept and Reality of Being in Mulla Sadra”, u *Mulla Sadra and Comaparative Studies* (The papers presented at the World Congress on Mulla Sadra), May, 1999, Tehran.

razumijevanja tog fenomena, ističući kako nije riječ o obuhvatu na način kako, primjerice, “opći pojam obuhvata pojedinačne stvari”, nego o nečemu što je osobito karakteristično i temeljno supripadajuće gnostičkom iskustvu onih “koji su duboko upućeni u znanje.”¹⁴

U nastojanju da ponudi bliža određenja tog fenomena, Širazi se referira na poznatu terminologiju ranijih sufija koji su ciljajući na ono o čemu on nastoji nešto reći, ukazivali kroz kur’ansku sintagmu “dah Milostivog”, milost koja ‘obuhvata svaku stvar’, ili pak nadalje koristeći dominantno Ibn Arebijev jezik, govori o ‘razlijevanju’, ‘istjecanju’ (*inbisat*) svjetlosti bitka na hramove kontingentnih bića i primateljke kviditeta (*qawabil al-mahiyyat*).

Bitku kao izvoru ontološkog dostojanstva i ukupne stvarnosti pripada primat glede posjedovanja zbiljnosti, jer “sve drugo posjeduje zbilju posredstvom njega, a on je zbilja svakog bića koje posjeduje zbilju.

Za Mulla Šadraa svaki egzistent predstavlja spoj bitka kao zbiljnosti same stvari i kviditeta putem koga se razlikuje od čistog bitka.¹⁵ Stoga su sve stvari u izvanjskom svijetu takovrsna “jedinjenja”. Međutim, Mulla Šadra odlučno tvrdi da “kada bitak ne bi postojao, ne bi postojalo ništa, jer kviditeti sami po sebi i ne postoje, nego to upravo imaju zahvaliti samom bitku.

“Svako ko se osvrne na svoju svijest pouzdano će spoznati da, kad ne bi bilo štostva sjedinjenog s bitkom, kako mi to držimo, ili kada bitak ne bi bio prigodan štostvu, kako je znano da drže peripatetici, ili kada štostvo ne bi bilo njegov prigodak, kako drže neke sufije, ne bi se moglo reći da štostvo i na koji način postoji.»¹⁶

Konačno, Mulla Sadra u svim svojim djelima neumorno insistira na zbiljnosti bitka, naglašavajući da sve što jeste, na izvjestan način biva

¹⁴ Ovaj kur’anski opis Mulla Sadr redovno dovodi u vezu / interpretira u kontekstu nosilaca mističnog iskustva i osvjedočenja (*mushahada*) kako bi ostao dosljedan ekberijanskoj tradiciji, po kojoj ta vrsta spoznaje ima najvišu epistemološku vrijednost. Više o tome vidi: Ibrahim Kalin, *Knowledge in Later Islamic Philosophy*, Oxford University Press, 2010.

¹⁵ Čisti bitak – a što je prema Mulla Sadrau sam Bog – lišen je bilo kakvog kviditeta. On je Prvo Počelo koje je izvor svakog bića kao upojedinjenog ili ostvarenog bitka. O odnosu egzistencije i kviditeta moguće je govoriti samo kod bića koja predstavljaju upojedinjenje bitka. Bog je iznad toga. “Jedino Prvi Apsolutni nema nikakvog kviditeta, jer je On čisti bitak (*li annahu sarīh al-wujūd*)...” (*Kitāb al-Mashā’ir*, paragraf 14)

¹⁶ Mulla Sadr, *Kitāb al-mašā’ir*, paragraf 24.

“zaronjeno” u sam bitak, budući da izvan njega ništa ne može biti. S druge strane, kviditeti predstavljaju onaj “element” posredstvom kojeg egzistenti, premda sudjeluju u jednom bitku, bivaju odijeljeni jedan od drugog, te zbog posjedovanja specifičnih razlika i osobenosti čine mnoštvo. Drugim riječima, kviditeti su ono što razdvaja, dok je bitak ono što ujedinjuje. I premda svi egzistenti po svom bitku pripadaju jednoj stvarnosti, oni na razini kviditeta – koje figuriraju kao izvanjske granice – bivaju jedan naspram drugog. Međutim, budući da kviditeti nikada ne mogu biti *po sebi*, oni bivaju poput *sjene* samog bitka, te zbiljski nisu drugo doli različiti modaliteti i partikularizacije samog bitka (*anha al-wujud*), jer i cijela zbilja jeste samo slijed diferencija.

Stoga, bitak mora izvan duše tj., u izvanjskom svijetu imati ono na što se istinski odnosi. Drugim riječima, bitak mora biti realiziran u pojedinačnom biću, jer u protivnom, ni za šta se ne bi moglo reći da postoji. Tačnije, ništa ne bi postojalo.

Jedan od bitnih elemenata Mulla Šadraove ontologije jeste njegova teorija o počelnosti bitka u odnosu na kviditet. Međutim, iz teksta *As-fara* i *Kitab al-mašâ'ira* se može razabrati da on ne misli na temporalnu prvotnost koja bi ukazivala da je bitak nešto čemu se kviditet naknadno pririče, te čijim bi objedinjavanjem nastalo određeno biće. Pojmovi prvotnosti i potonjosti nisu primjenjivi u punom smislu glede odnosa bitka i šostva, jer njihovu podvojenost uviđa samo um, pa stog razloga se i uslovno govori o priricanju. Priricanje šostva i prvotnost bitka ciljaju na stav po kome je bitak izvor ukupnog isticanja zbilje i ono posredstvom čega stvari opstoje. U tom kontekstu čitamo i Mulla Sadraove navode:

“Prvotnost bitka spram šostva nije poput prvotnosti uzroka spram učinka, ni kao prvotnost primatelja spram onog što se prima, već je poput prvotnosti onog što je po sebi spram onog što je po prigotku, onog što je zbiljsko spram onog za što se na slikovit način kaže da jeste.”

Dakle, prema Mulla Sadraovu mišljenju um je ta instanca koja unutar postojećeg pronalazi kategorije bitka i šostva, te njihov suodnos promatra kroz pitanje priricanja i ontološke prvotnosti. Međutim, takva vrsta uvida svojstvena je samo umu, dok u zbilji – kako tvrdi Širazi – postoji samo bitak kao “temelj onog što postoji”, pri čemu takvu poziciju ima zahvaliti činjenici da “po svojoj biti potječe od samog tvorca.”¹⁷. Nadalje, autor *Mašâ'ira* ističe kako je u prošlosti zastupao radikalno

¹⁷ Mulla Šadr, *Mašâ'ir*, paragraf 77.

suprotno filozofsko stajalište – ono o prvotnosti štostva i bitku kao čisto umskoj tvorevini bez ikakva realiteta – sve dok ga “Gospodar nije izveo na pravi put učinivši da sagleda Njegov pouzdan dokaz. Tada mi se otkrilo da stvar stoji obrnuto...” Premda postoje stanovite dileme i brojne rasprave o tome kojoj je od ranijih filozofskih škola bliži Mulla Sadra – ovaj paragraf, kao i neki drugi, otkriva nam kako u odlučnim pitanjima Širazi ipak pribjegava ekberijanskoj gnostičkoj tradiciji i njoj svojstvenoj fenomenologiji spoznaje u odnosu na avicenijansku tradiciju. Naime, Mulla Sadra preuzima kategoriju ‘otkrovenja’, ‘osvjedočenja’ i ‘gnostičkog iskustva’, odustajući od filozofske argumentacije i strogo racionalne eksplikacije fundamentalnih ontoloških pozicija. Čini se kako Mulla Sadra sugerira nemoć spekulativne filozofije da odgovori na svoje najvažnije pitanje – pitanje o bitku i karakteru zbilje – te pribjegava epistemološkim putevima i metodama karakterističnim za muslimansku gnostičku tradiciju. Zapravo bi se moglo kazati kako Mulla Sadra svoj filozofski put otpočinje kao muslimanski peripatetik a skončava kao gnostik. U prilog tome ide i njegov poznati stav o spoznaji zbilje bitka, gdje kaže da “znanje o zbilji bitka, nije drugo doli prosvjetljujuće prisuće i zbiljsko osvjedočenje” (paragraf 57) iz čega je vidljivo da je spoznaja krajnjeg realiteta bitka moguća isključivo posredstvom gnostičkog iskustva i njemu svojstvene neposredne kontemplacije bitka.

Govoreći o razinama bitka Širazi uočava trostruku stupnjevost, i to bitak koji nije ni o čemu ovisan, potom bitak koji ovisi o drugom i konačno, bitak koji “obuhvata” i proseže hramove kviditeta.

Prva razina bitka nije ničim određena, nego biva počelo svega (*mubdi*), ontološki određujući sve drugo. Umovi, duše, prirode, tijela i stvari pripadaju drugoj razini bitka, te po svojoj egzistencijalnoj naravi ovise o Prvom počelu (*mubdi*). Premda je bitak na trećoj razini svog samoočitovanja prvo među mogućim bićima, on je unatoč tome ona “zbilja posredstvom koje stvoreno jeste” (*al-haqq al-mahluq bihi*). Mulla Sadra ga naziva “korijenom bitka svijeta, čije prožimanje ukupne zbilje povezuje sa sintagmom ‘Dah Milostivog’ koju gnostici koriste referirajući se na kur’anski iskaz o “milosti koja obuhvata svaku stvar.” (VII:156). Odnos te razine bitka sa onim neuvjetovanim, neovisnim i neodredivim koji jeste počelo svega, Širazi na različitim mjestima opisuje posredstvom veze koju zrake Sunca i svjetlosti imaju sa samim Suncem. Istina, te manifestacije i isijavanja nisu samo Sunce, ali istovremeno nisu ni nešto drugo.

Bitak na svojoj najvišoj ontološkoj razini, ili jednostavno Nužni bitak – koji procesom izlijevanja i samoočitovanja uvodi sve što jeste u njegovo postojanje – u svojoj neograničenosti, nesloženosti i nepriopćivosti jeste sama *zbilja* bitka, kao “korijen bivanja svakog egzistenta.”

“Pod zbiljom bitka mislimo na ono s čime nije pomiješano nikakvo ograničenje, nikakva međa, nikakva manjkavost, nikakva općost, nikakva posebnost – čisti bitak. To se naziva Nužni bitak.”¹⁸

Bitak na toj razini ne samo da je nepriopćiv, nego je i nedokaziv, jer ne postoji nešto po čemu bi on bio spoznat. Konačno, Nužni bitak za Mulla Sadraa nije ništa drugo do sami Bog koji jeste Uzvišen i ponad svih mogućih opisa i određenja. Za njega nema nikakva pouzdana dokaza, “njegovo sopstvo svjedoči o samome sebi” (105) Njegovo bivanje je čisti samoprikaz, bez ikakve manjkavosti, oblika ili svrhe kojoj bi težio. Konačno, bitak na toj razini ontološke osamljenosti jeste jednostavna *zbilja* (*basit al-haqiqa*) koja sabira sve načine postojanja i modalitete savršenstva, kao krajnja i neuporediva upotpunjenost. Prema Mulla Sadrau, Nužni bitak ne samo da je ontološko počelo svih stvari koje bivaju tek po njemu, nego je i upotpunjenost svake stvari ili bitak bitaka (*wujud al-wujûdât*).

Konačno, treći važan segment njegove ontologije izložene u *Kitab al-masha'iru* odnosi se na teoriju o transcendentnom jedinstvu bitka (*waḥdat al-wujud*), pri čemu je sam termin konstruisan unutar ekberijanske teozofske škole mišljenja, dok je suština te ideje promicana u djelima i iskazima brojnih Ibn Arebijevih prethodnika.

Riječ je o učenju koje nije rezultat diskurzivnog mišljenja niti racionalnog propitivanja stvari. Učenje o transcendentnom jedinstvu Zbilje ili jednoći bitka izvire iz najvlastitijeg mističnog iskustva i neposrednog (intuitivnog) uvida u krajnji karakter same Zbilje. I upravo se u naravi tog znanja krije jedna neosporno važna činjenica, a to je da, ne samo da ne trebamo biti iznenađeni Mulla Šadraovim anticipiranjem navedenih elemenata gnostičkog iskustva kao dominantnog naslijeđa Ibn Arebijeve škole, nego upravo u tome treba prepoznati onu intelektualnu “boju” po kojoj se sadrijanska filozofska misao dominantno razlikovala od avicenijansko-peripatetičke i suhrawardijansko-iluminacijske škole.

Učenje o *waḥdat al-wujudu* je po svojoj prirodi ezoterijsko, te plod uprisutnjenog znanja i iluminacije. Stoga ne čudi protivljenje onih

¹⁸ Mulla Šadr, *Kitab al-maša'ir*, paragraf 103.

vjerskih autoriteta među učenjacima koji su bili usmjereni ka izvanjskom smislu (*zahir*) i doslovnom čitanju Teksta. Da ništa osim Nužnog ne posjeduje vlastiti bitak za filozofe sadrijanske provenijencije sasvim je razvidno iz osnovnog principa islama, koji svjedoči Božiju jednoću (*tawhid*). Međutim, taj princip ne ukazuje samo na činjenicu da je Bitak / On jedan, nego je krajnji realitet o kojem u svojoj egzistenciji ovisi sve što nije on i što mu se u konačnici vraća.¹⁹

Mulla Sadra Širazi tvrdi kako je bitak jedan, vječan i kao takav nesložen. Sve što postoji zapravo je samo jedan od njegovih vidova ili očitovanja, budući se bitak iz svog preobilja izljuje na hramove / oblike koji bivaju podesni primiti taj ‘udes’ ili biti mjestom očitovanja zbilje bitka. Kada bismo gledali sa ‘oba oka’ a što implicira uključanje ne samo uma (*aql*) nego i nutarnjeg pogleda (*basira*), a što je jedno o sposobnosti duhovnog srca (*fu’ād*), onda bismo uvidjeli – smatra Mulla Sadra – da “sve čemu se pridaje naziv bitka nije ništa drugo doli jedno od stanja Jednog Vječnog...” Ekstenzivnije interpretirajući to stajalište u *Kitab al-Mašâ’iru*, filozof iz Širaza kaže:

“Svaki bitak – osim Jednog, zbiljskog, uzvišenog – samo je bljesak među bljescima Njegova sopstva i jedno lice među njegovim licima. Stoga, svi egzistenti imaju jedan izvor, koji daruje ozbiljenje zbiljama, ostvarenje stvarima i koji sopstva čini sopstvima. On je zbilja, sve drugo su njegova stanja. On je svjetlost, sve drugo su samo njeni odsjaji. On je korijen, a sve drugo što nije on samo su njegova očitovanja i manifestacije. On je Prvi i Posljednji, Vidljivi i Nevidljivi.”²⁰

Sami kraj *Kitab al- Mašâ’ira*, ili tačnije drugi dio osmog *mash’ara*, posvećen je pitanju Božijih svojstava, te njihovu odnosu spram Božije biti. To pitanje Mulla Sadra razmatra nakon što je ukazao na “karakter” samog Bitka. Kritizirajući stav eš’arija koji govore o brojnim svojstvima Uzvišenog, Mulla Sadra se protivi takvom stajalištu tvrdeći kako su Njegova svojstva istovjetna Njegovoj biti, a to znači negaciju množnosti, jer bi prihvatanje takvog pogleda vodilo brojnosti vječnih počela. Naime, “posjednici pouzdanog znanja” (*al-rasihune fi al-’ilm*) – što je kur’anski

¹⁹ Učenje o propadljivosti svega što nije Nužni bitak i konačnom povratku (*al-ma’ād*) svom ontološkom izvoru referira se na kur’anski tekst na koji se Mulla Sadra često poziva, a u kojem stoji: “Sve što je na njoj prolazno je, samo je lice njega Uzvišenog vječno.”

²⁰ Mulla Šadr, *Kitab al-mašâ’ir*, paragraf 116.

termin na kome Mulla Šadra često insistira a pod kojim misli na one koji su 'iskusili' plodove intuitivnog znanja i neposrednog osvjedočenja – drže kako je bitak Uzvišenog istovjetan Njegovoj biti a sva svojstva 'postoje' posredstvom jednog te istog bitka, koji je lišen svakog oblika množnosti i trpnosti.

Svođenje svojstava na jednoću bitka, odnosno Božije biti, Mulla Šadra primjenjuje i kada govori o Božijem znanju. Podsjećajući kako je i zbilja samog bitka jedna, koja se u svojoj jednoti povezuje sa stvarima, i posredstvom koje one jesu, jednako tako i znanje posjeduje svoju zbilju (*haqiqa*) koja jeste jedna. Znanje Uzvišenog upravo podrazumijeva zbilju znanja, koja jeste znanje svake stvari. Da ta zbilja znanja isključuje i najmanju manjkavost a to bi značilo postojanje nečega što bi čak i potencijalno izmicalo samom znanju i Božijem uvidu, Mulla Šadra vješto ukazuje da je nešto takvo nepomirljivo sa samim znanjem, odnosno da čistota zbilje ne dozvoljava 'miješanje' dviju suprotnosti, jednako kao što bitak ne može biti pomiješan sa ne-bitkom.

Filozof iz Širaza smatra da poteškoće u razumijevanju činjenice da "Njegovo znanje u svojoj jednoti jeste znanje svake stvari" proizlaze iz navade da se i jednost Uzvišenog kao i Njegovih svojstava gleda kao 'brojevna jednost'. Naprotiv, riječ je o onome što se naziva principom 'nebrojive jednosti' a što bi značilo odsustvo roda, vrste i bilo kakve povezanosti s različitim. Konačno, Mulla Sadra ne zaboravlja na kraju podsjetiti kako i ta vrsta spoznaje, budući da dolazi sa istog izvora, ima biti isključiva privilegija "upućenih u pouzdano znanje".

U istom poglavlju *Maša'ira* u kome se bavi pitanjem Božijih svojstava i Njegovog djelovanja, Mulla Sadra neizostavno uvodi i pitanje *stvorenosti svijeta*, što je kroz povijest muslimanskog mišljenja bilo pitanje kontinuiranog prijepora filozofa, teologa i sufija. Ne treba posebno podsjećati da filozofi zastupaju gledište o nestvorenosti svijeta i njegovu vječnom karakteru (*qidam*), dok teolozi sa druge strane insistiraju na njegovu stvaranju u vremenu. Filozofi smatraju kako je vrijeme uvjet stvorenog poretka te da shodno tome svijet ne može biti stvoren u vremenu. Teolozi pak u tome vide povredu principa Božije neuporedivosti s poretkom stvorenog. Naime, Bog jeste vječan ali svijet pripada stvorenom, a to bi značilo vremenitom (*hudûs*). I dok su filozofi ukazivali kako bi Božija odluka o stvaranju svijeta u vremenu vodila ka promjeni unutar Božijeg uma, teolozi su sa svoje pozicije branili tezu o nepovredivosti autonomije Božije volje. Ukupna dijalektika takvih pozicija najbolje je prikazana

u djelu Abu Hamid al-Gazalija *Tahafut al-falasifah* (*Nesuvislost filozofa*), koji je ipak odlučio braniti pozicije teologije, uz radikalnu kritiku muslimanskih peripatetičkih filozofa.

Kada je riječ o Mulla Sadraovu stavu, on ga sasvim jasno eksplicira u prvoj rečenici poglavlja posvećenog pitanju postanka svijeta, te pomalo začudno odlučuje stati nasuprot filozofa (*falâsifah*).

“Svijet, sa svime što je u njemu, nastao je u vremenu, jer postojanje svega što je u njemu u vremenu prethodi nepostojanje, u smislu da nema nijednog pojedinačnog sopstva postojanju kojega u vremenu nije prethodilo nepostojanje. Općenito, nema nijedne od tjelesnina i nijednog stvarnog tijela, bilo nebesko ili sastavljeno od prvotnina, bilo duša ili tijelo, a da mu sopstvo ne bi bilo novo (pojavljujući se u vremenu), a postojanje i pojedinačnost nepostojani.”²¹

Međutim, iako zastupa tezu o vremenitom karakteru svijeta, on tek načelno pristaje uz argumentaciju teologa. Naime, njegova pozicija se fundamentalno razlikuje od pozicije teologa kada je riječ o nepretrgnutom ili ponovnom stvaranju koje se događa u svakom trenutku. Prema tom nauku, koga dominantno razvijaju i zastupaju sufijske škole, svijet i sve što je u njemu u svakom trenutku se vraća u svoje nepostojanje, da bi potom ponovno bio stvoren ili ‘vraćen u postojanje’ (*tajaddud*). To ‘ponovno stvaranje’ je unutarnje pulsiranje samog svijeta, koji posredstvom Onoga Koji daje egzistencijalni opstanak (*Al-Râziq*) biva očuvan u postojanju kako se ne bi vratio u ništa. Prema Mulla Sadraovu mišljenju to je sudbina svakog bića povezanog sa materijom. Kako bi argumentirao takvu poziciju filozof iz Širaza navodi niz kur’anskih stavaka među kojima su i sljedeći: “Oni sumnjaju u ponovno stvaranje”, i drugi “Sve što je na zemlji prolazno je, samo je lice Gospodara tvoga vječno.»

Sažimajući u *Zaključku* sve ono što je naprijed detaljno analizirao, Mulla Sadra ističe kako su putevi do Boga mnogostruki, a što se ima zahvaliti činjenici da On posjeduje i javlja se pod različitim vidovima i na različitim razinama.²² I premda svako odabire svoj put / smjer (*qibla*) a koji odgovara njegovim unutarnjim potencijalima, te na kome on prepoznaje svog arhetipskog parnjaka, Širazi ne propušta napomenuti /

²¹ Mulla Šadr, *Kitab al-mašâ’ir*, paragraf 137.

²² Ovdje Širazi aludira na kur’anski tekst, kojeg kasnije izravno i navodi: “Mi im pružamo znakove naše na horizontima i u njima samima, sve dok im ne bude jasno (dok ne spoznaju) da je On Istina / Apsolut.” (*Fussilet*)

ukazati kako se ti putevi razlikuju, te da je najpouzdaniji onaj put kojeg Bog odabire za Sebe, tj., onaj koji vodi ka Njemu. To će biti onaj put / staza na kome sva spoznaja i počinje i skončava sa onim što jeste zbilja bitka a koju Mulla Šadra poistovjećuje sa samim Nužnim Bitkom.

Tako Bog ili Čisti Bitak biva ono što se ne može dokazati, nego se njime sve drugo dokazuje. "On je dokaz svakoj stvari." Osvjedočenost u samu Zbilju jeste tako jasna, da subjekt ne uviđa ništa jasnije niti očitije posredstvom čega bi se ista mogla učiniti jasnijom ili očitijom. Filozofi, teolozi i prirodoslovci, iako teže spoznaju Apsoluta – ističe Širazi – do nje nastoje doći posredstvom onoga što nije On sam.²³ Za razliku od njih, mudraci (*rabbaniyyun*) prvo motre zbilju bitak, jer znaju da je ona temelj svake stvari i da spoznaja svega ovisi o njenoj spoznaji. Zbilja bitka je nesložena, potpuna, te kao takva ona jeste čisti bitak. Svaka druga razina bitka, nema tu čistotu te ne može biti označena kao čisti ili nužni bitak. Ali nepotpunost koja se javlja na drugim razinama ne izvire iz samog temelja bitka, nego iz njegovog pojavljivanja na nižoj razini. Očitovanje više nije tako jasno i upotpunjeno. Drugim riječima, bitak koji je očitovan nije jednak onome iz koga se očituje.

Na kraju *Maša'ira*, objasnivši stupnjevitost emanacije božanskog bitka, koja se zaustavlja na onome što jeste čovjek, Mulla Sadra ističe kako onaj ko upotpuni svoje znanje ima priliku uzdići se do Djelatnog uma, čime se zatvara krug bitka, budući se na taj način ono posljednje spaja sa onim prvim.

* * *

Kitab al-maša'ir ostaje važiti kao stvarni kompendij Mulla Šadraove metafizičke teorije u kojem su sukusirana temeljna filozofsko-teološka stajališta filozofa iz Širaza. S druge strane, *Kitab al-maša'ir* može služiti kao jedan od izvora za izučavanje povijesti islamske filozofije, budući se Mulla Sadra prilikom pisanja jednog od svojih glavnih djela referira, anticipira, eksplicira i interpretira stavove najznačajnijih muslimanskih filozofa koji su mu prethodili. Također, *Kitabal-mašair* nam daje i mogućnost uvida u fundamentalno ontološko pojmovlje ali i karakter jezika

²³ Prema Mulla Sadrau, većina filozofa takvu spoznaju nastoji dosegnuti posredstvom spoznaje mogućih bića, prirodnjaci uz pomoć kretanja tijela a teolozi zahvaljujući nastajanju / stvaranju egzistenata u vremenu. (Vidi; Mulla Sadra, *Kitab al-Maša'ir*, parag. 143.)

koga Mulla Šadra koristi u svojim filozofskim djelima. Konačno, riječ je o jednom od najznačajnijih tekstova u ukupnoj povijesti muslimanske filozofske tradicije, te o onome koje spada u red djela u kojima je na terminološki krajnje precizan i filozofski utemeljen način iskazana ontologija islama.

Toward the Metaphysics of Being

Summary

The term ‘metaphysics of being’ in this article aims to explicate the turn in Islamic philosophy ascribed to Mulla Sadra’s development of the idea of transcendent philosophy (*ḥikmāmuta’āliyya*) in which *the theory of being* occupies a central position. Namely, Shirazi, establishing the precise differentiation between *the concept* and *the reality* of being, claims that being – as the basis of all things – is that according to which everything is what it is, and that the entire reality is nothing else but gradation of that being which in its basis is one and indivisible. The author will present the interpretation of that philosophical position on the basis of content analysis of central parts of *Kitāb al-mašā’ir* as a work which synthesizes the entire existential ontology of the philosopher from Shiraz.

Keywords: metaphysics of being, ontology, reality, gradation, transcendent philosophy.